

Cəfər Cabbarlı Oqtay Eloğlu

(ixtisarla)

İştirak edənlər:

Oqtay Eloğlu	Mazandaranski
Firəngiz	Şaqqulu
Sevər	Şəkinski
Səməd bəy	Dursun
Gülgöz	Muxan
Hacı Zaman	Elxanlı
Aslan bəy	Rüstəm
Nadya	Özdəmir
Nərgiz	Şvarts
Tamara	Moor
Xaspolat	

İKİNCİ PƏRDƏNİN QISA MƏZMUNU

Aktyorlar göstərdikləri tamaşa barədə qəzətdə dərc olunmuş rəyi bir yerdə oxuyurlar. Rəydən məlum olur ki, Oqtayı əhatə edənlərin əksəriyyətində istedad olmadığı kimi, aktyorluq peşəsinə rəğbət də yoxdur. Tamaşalar yalnız Oqtayın səyi, sonsuz zəhməti hesabına baş tutur.

Oqtayla Səmədin söhbətlərindən aydın olur ki, bu böyük aktyor xalqına xidməti hər şeydən uca tutur, onu milli teatr yaratmaq məqsədindən uzaqlaşdırmaq mümkün deyil.

Firəngiz məhəbbətini Oqtaya etiraf edir. Oqtay onu gözləyən məhrumiyyətdən, yoxsulluqdan dönə-dönə danışır. Firəngiz hər əziyyətdə qatlaşmağa hazır olduğunu söyləyir. Oqtay Firəngizin inadkarlığı qarşısında, sevgisini dilə gətirməli olur.

ÜÇÜNCÜ PƏRDƏ

A s l a n b ə y i n qəbul otağı.

N a d y a. Axı sən məktubu kitabın arasına neçin qoyursan ki, Aslan bəy tapsın?

F i r ə n g i z. Ox, N a d y a, həmişə qoynumda gəzdirdirdim. Bircə dünən...

N a d y a. Hər halda Aslan bəy bu gün Oqtayı çağırırdırmış. Deyir əgər çağırırdırsam, dedikləri sözlərin hamısını bir-bir Oqtayın üzünə deməlidir. Özü də qapının arxasından qulaq asacaqdır.

F i r ə n g i z. Nadya, sən o dəqiqəni görmüş olsaydın, özün də razı olmazdın. Of, dediyim sözlər! Hətta onunla əbədi göz yaşlarında belə, razı olduğuma söz verdim. İndi onların hamısını danmaq.

N a d y a. Həyatın coşub düşüncəni, iradəni ehtiraşlara təslim etdiyi vaxtlar olur. Belə bir halda, sən də demişsən. İndi anlayır, çəkilirsən.

F i r ə n g i z. Nadya! Mən onu görməzdən, Allahımdan ölüm istərdim. Onun əzici baxışları altında alçaq bir yalançı kimi qızarmaq, səni oynadırdım, zarafatca dedim, bilməm nələr-nələr söyləmək! Axı mən də bir insanam. Axı onun da ürəyi vardır.

N a d y a. Sanki hər sözün bir qanun imiş. Beş aydır onu görmürsən. İki kəlmə söylərsən. Bir də heç bir zaman ki, o səni görməyəcəkdir. Bu qısa müddətdə zəhər də olsa...

F i r ə n g i z. Vallah, zəhər tapsaydım içər, bu qədər tərəddüd etməzdim.

N a d y a. Yaxşı ki, hələ atan bilmir. Yoxsa, bizi də bu evdən köçürər, öldürər: məni də, atamı da, hamısını öldürər.

F i r ə n g i z. Axı bunların hamısı neçindir? Sanki yoxsullarla yaşamaq olmaz. Altunsuz, üzüksüz... Olsa yaxşıdır, fəqət olmayanda qiyamət olmaz ki...

N a d y a. Onu sən atandan, qardaşından soruş.

F i r ə n g i z. Vallah, ürək sevən dünyalardan yaxşıdır. Sanki o, Danyar bəydən əskikdir. Of! Mən onunla daha xoşbəxt ola bilərdim.

N a d y a. Fəqət çarə nədir? Sən yenə bu paltarı dəyişmişsən. Axı qardaşın dedi.

F i r ə n g i z. Ox! O məni belə görmək istəyirdi. Tikdirdim. Bir daha görüşmədik. Barı bu gün, bu son görüşümüzdə... Allah, neçin məni qız yaratdın?

G ü l g ə z (*girir*). Ay qız, atan gəlir. Bilmirəm bu boynunu Allah sındırmış yenə nə eşidib. Bir çanaq qanı götürüb başına gəzdirir. Gəl, evlərin birində gizlən. Gəldi Nadya gilin şeylərini tökdü həyətin ortasına.

H a c ı Z a m a n. Allaha and olsun, kəfəni sallam boynuma, cahad elərəm. Bütün dünyanı qıraram.

F i r ə n g i z. Getməyəcəyəm! Qoy gəlsin biryolluq öldürsün, qurtarım.

N a d y a. Oy! Mən qorxuram.

G ü l g ə z. Gəl sən Allah, bizi qana salma! Səni axtarır.

Firəngizi aparırlar. Hacı Zaman daxil olur.

H a c ı Z a m a n. Hanı o? Bəs sən qız olasan... Hanı o küçüyün balası?

G ü l g ə z. A kişi, evdə qonaq var. Nişan gətirmişlər. İndi nə olmuş ki, Allah eləməmişkən...

H a c ı Z a m a n. Tfu, sizin zatınıza, namussuz balası, namussuzlar! 60 yaşım var, adıma güldən ağır bir söz deyilməyib. Aləmə mən gülmüşəm... İndi siz məni biabır edirsiniz! Mənim qızım teatrlara, oyunbazxanalara getsin? Xalq mənə tənə vursun, itin balası, it! Dağıdaram beynini! Qanlı Rüstəm kimi hamınızı qıraram.

G ü l g ə z (*qorxaraq*). A kişi, vallah, mən yazığın heç bir şeydən xəbəri yoxdur. Hər nə olsa, yenə qardaşı bilər.

H a c ı Z a m a n. Elə o namussuz qardaş deyilmi mənim başıma bu işləri gətirən! Gəldi dayısı, oxusun, oxusun. Bir ətək pul qoydum, sonra özü gəldi, qız da oxusun. Sən də şeytan kimi girdin mənim qəlbimə. Filankəsin qızı oxudu, filan oldu... Fit, fit, fit, fit götürdü iki tari kəssəlatı da soxdu mənim evimə ki, bunlar da ona tərbiyə versinlər. Az qalıb mənim boynuma bir bürünc xaç da salasınız.

G ü l g ə z. A kişi, oxumağın sənə... özün deyirsən ki, divan-dərədə hörməti var, sözü keçir...

H a c ı Z a m a n. O kişidir, cəhənnəm! Yoxsa qız xeylağı, oxusun də, bir abır-həya ilə... yoxsa başıaçıq gəzmək – belə də namussuzluq olar! Yox! Görünür, mən əvvəlki adam deyiləm. Mənim kişiliyim qalmayıb. Bunların hamısının səbəbi sənsən, mürtədin qızı, mürtəd. (*Gülgəzə hücum edir kən.*)

A s l a n. Yenə nə olmuş! Evdə qonaq var! Bu nə vurhavurdur. Nə var?

H a c ı Z a m a n. Zəhrimar var, dərd var, zəqqum var, kafir oğlu kafir! Mənim qızımı urus evinə soxdunuz, bəs deyil, indi də qızımın sorağı bir para, bir para adamlar kimi qəmədiyələrdən gəlir? Az qalıb ki, mənim boynuma da bir xaç salıb, başıma da bir ləçək bağlayasınız! Salaram kəfəni boynuma, cahad elərəm, qıraram bütün dünyanı...

A s l a n. İndi nə var ki, teatr fəna bir şey deyil. Bir məktəb kimidir. Xalq oradan ibrət alır. Hətta məsciddən də müqəddəs bir yerdir.

H a c ı Z a m a n. Tfu, sənın zatına! Daha sənə sözüüm yoxdur!

A s l a n. Bəli, bəli! Oradakı sözlər axundların sözündən daha yaxşıdır. Xalq görür, adam öldürməz...

H a c ı Z a m a n. Deməli, oradakı oyunbazlar ki, hətta deyirlər arvad tumanı geyirlər, o namussuzlar yetmiş il Allah kəlamı oxumuş axundlardan yaxşıdır, hə? Qız xeylağı gedib, o namussuz kişilərin rəngli üzlərinə baxsın...

A s l a n. Arvad da kişi kimi bir insandır. Biz analarımızı çarşaf içində cəhalətdə saxlamışıq. Başqa millətlər... Bir də axı mən də bacımı gizlətsəm, sabah qlava, qubernator və başqaları mənə də bir vəhşi deyərlər, gülərlər. Mən bir qapıdan girə bilmərəm...

H a c ı Z a m a n. Vay-vay! Kül mənim başıma! Ey yeri, göyü yaradan Pərvərdigar! Ya məni öldür, bu günləri görməyim, ya da... Baba, canım-gözüm, nə istəyirsən? Sən daha mənim oğlum deyilsən! Verin, mənim qızımın əlini mənim əlimə, mən köçüb gedəcəyəm Kərbəlaya. (*Gedərkən.*) Daha mən təngə gəldim. Dinim, məzhəbim getdi. Namusum getdi. Gəl, yığışdır mənim müxəllifatımı. (*Gedir.*)

G ü l g ə z. Ay balam, sən də deyirsən, məscid, Axund... Bunu bir dil ilə... Bir tərəfə baxanda doğru deyir...

A s l a n. Bütün şəhər məni ağıllı bilir. Çlən seçib. Bircə siz... odur də. Qızın gedib heç bir yerdə hörməti olmayan itin birisinə məktub yazır...

G ü l g ə z. Sən onu aparmasaydın...

A s l a n. Yaxşı, yenə evdə otur. Qlava-filan buradadır. Bu dikarka paltarı ilə bayıra çıxma, ayıbdır.

Gülgəz başını tərpedərək gedir.

N a d y a. Aslan bəy! Firəngiz ağlayır, yalvarır ki, mümkünsə, mənə onunla görüşdürməsin.

A s l a n. Axı onun bəhanəsini kəsmək üçün əlimdə bir fakt olmalıdır. Siz ona anladın ki, mən abşestvenni adamam. Sabah bir ziyafət düzəltdim, bir ziyalı kimi bacım olmalı, əri də olmalıdır. Hansı yaxşıdır: desəm bacımın əri rodovoy dvoryanın, uprava əzası, mejdunarodniy kommertsant Danyar bəy Qalaçıxanov və ya onda nə deyim, kakoy-to bədbəxt nictojniy, jalkiy, razvratniy aktyor ki, heç bir xeyrə-şərə buraxmırlar. İt dəftərində də adı yoxdur.

N a d y a. Hamısını demişəm. Ancaq sözlərini danmaqdan utanır.

A s l a n. Mən onu sürgün elətdirərəm. Onu da tapşıraram atasına.

N a d y a. Oy, yox! Deyir söylərəm, ancaq ona heç bir şey etməsin, özümü öldürərəm.

A s l a n. Mən onun üçün pul hazırlamışam, razı salaram. Hər halda özüm qapının arxasından qulaq asacağam. Bir də, bu gün o gələcək. Danyar bəy də nişan göndərmiş. Stepan Vasilyeviç-filan da gəlmiş. Sizde nişan gəlirkən qız özü məclisə gəlirmi? Gəlirsə, söyləyin, o paltarları dəyişib ruscaları geyinsin. Ayıbdır. Siz özünüz onunla gəlib qaydanı öyrədərsiniz. (*N a d y a gedir, telefon zəng çalır.*) Danyar bəy! Aha, Stepan Vasilyeviç dedi. Buradadırlar. (*O q t a y girir.*) Deyir Danyar bəy abşestvenni işlərdə sənənin üçün böyük aporadır, hə, dedi ki, Danyar bəy sənənin üstündə müharibə açmışdı ki, Aslan bəy mütləqə seçilməlidir. Keçmiş, hə! Çox razıyam! Axşam sizə? Ziyafət! Yaxşı! Avtomobili göndərərsən. Yaxşı, sağ ol!

A s l a n. Oturun! Sizə belə soyuq dəyər. (*Sükut.*) Çalışırsınız, deyilmi? Deyirlər, çox gözəl işləyirsiniz. Teatr yaxşı şeydir.

O q t a y. Vəzifəmiz və bacarığımız budur.

A s l a n. Neçin! Daha da tərəqqi edər.

O q t a y. Tərəqqi etməmək – yaşamamaq deməkdir. İndilik səhnəmiz gəncdir. Aktyor yox, əsər yox, hər kəsin köməyi olursa, bir şey yaratmaq olar.

A s l a n. Təbii, kömək etmək hər kəsin borcudur. Çünki teatr bir məktəbdir.

O q t a y. Teatra bir məktəb, bəlkə də, demək olur. Fəqət bir sənət məbədi kimi o daha yüksəkdir. Nə isə...

A s l a n. E, iş burasındadır ki, mənə əlimə bir məktub keçmiş ki, altında siz imza etmiş və e... bacıma göndərmişsiniz...

O q t a y. Bəli, yazmışam!

A s l a n. O məktubdan görünür ki, guya o da sizə məktublar yazmış. Onları lütfən mənə verərmisiniz?

O q t a y. Yox!

A s l a n. Neçin?

O q t a y. Çünki nə sizədir, nə də sizdən.

A s l a n. Siz mənə qardaşlıq haqqımı unutmayın.

O q t a y. Hər halda o haqqınız mənə qarşı deyildir.

A s l a n. Mən bilirəm ki, ən sonda siz məndən razı qalacaqsınız. Fəqət...

O q t a y. Məktub ziyəsi hüriyyəti-nisvançı bir adamın bacısıdır – bu bir, lüzum görülərsə, özü söyləyə bilər – bu iki.

A s l a n. Hüriyyəti-nisvan təcrübəsiz bir qızın... Hər halda mən avamlar kimi tapança ilə danışmıram. Fəqət bir ziyalı kimi sizi məhkəməyə cəlb edər, Sibirə göndərə bilərəm.

O q t a y. Mənə qorxuda bilməzsiniz. Başqa sözlünüz varsa, söyləyin.

A s l a n. Qorxmayırsınız, amma gizlədirsiniz. Bu nə deməkdir?

O q t a y. Bu, o deməkdir ki, könüllər sevilərkən dəllallar susmalıdırlar. Onlara lüzum yoxdur.

A s l a n. Mən təkrar edirəm ki, siz mənə hər bir şeyi söyləməlisiniz.

O q t a y. Lüzum görülərsə, özü söyləyə bilər.

A s l a n. O sizə heç bir şey deməmiş. Siz bir naxal kimi ona rahatlıq vermirsiniz.

O q t a y. Aslan bəy, mən sizinlə çox görüşməmiş, danışmamışam. Çünki siz böyük adamlar, biz isə zəhmətinə qarşı hər kəsdən təhqir görən zavallı, əxlaqsız aktyorlar! Fəqət eşitdiklərimdən bilirdim ki, siz çinovnikdən başqa bir şey deyilsiniz.

A s l a n. Hər halda bir çinovnik.

O q t a y. Şübhəsiz, bu sözlərlə iftixar edə bilərsiniz. Fəqət mənə, onun mənası bilirsinizmi nədir? Bir heç!

A s l a n. Mən sabah qubernatora müraciət edər, sizi həbs etdirər, sürgün etdirərəm. Siz mənə yaxşı tarmıyırırsınız! Mən uprava əzası...

O q t a y. Mən sabah da söylərəm ki, sizin mənim üçün bir məna və əhəmiyyətiniz varsa, o da ancaq bir heç! Nə az, nə çox!

A s l a n. Çox gözəl, görürük. Gedə bilərsiniz. Bir də mənim bacımın adını çəksəniz, bütün Avropaya...

O q t a y. Mən avropalı deyiləm, olmaq da istəmirəm. İnsan könlü kimsənin qəyyumluğunu qəbul etməz.

A s l a n. O sizi tanımaq istəmirkən, aldadaraq...

O q t a y. Yalan deyirsiniz! Mən bunu özündən eşitmək istərdim.

A s l a n. Mən avam, fanatik bir kəndli deyiləm. Bir ziyalı kimi çağıra bilərəm. Fəqət sizi qızartmaq istəmirəm.

O q t a y. Kimin daha çox qızaracağı şübhəlidir.

A s l a n. Çox yaxşı. (*Gedir, F i r ə n g i z çıxır. Uzun bir sükutdan sonra.*)

O q t a y. Firəngiz! Söylə, yavrum, indi artıq mənim bütün gələcəyim, varlığım, yoxluğum sənə, sənin hər bir sözünə bağlıdır. İndi sən mənim taleyimin hakimisən. Son söz sənidir. Yavrum, söylə!

F i r ə n g i z. Oqtay! Mən sizə göndərdiyim məktubların lütfən qaytarılmasını rica edərdim.

O q t a y. Zətən, bu cansız kağız parçalarının heç bir əhəmiyyəti yox! Onlarla azad bir könül zorlanmaz. Fəqət neçin?

F i r ə n g i z. Siz mənim sizə qarşı səmimiyyətimi başqa cür düşünürsünüz.

O q t a y (*diksinərək və getdikcə sinirlənərək*). Başqa cürmü?.. O... başqa cür... nə cür?

F i r ə n g i z. Mən, adətən, bir aktyor kimi, bir sənətkar kimi sizi sevirdim. Fəqət bu, kimsəyə heç bir şey üçün haqq verməz.

O q t a y (*sinirlənərək*). Haqq verməz. Bəli, bəli! Sonra? Bir aktyor kimi sevirsiniz, sonra?

F i r ə n g i z. Siz özünüz deyirdiniz və bilirsiniz ki, rus aktyorlarına hər gün yüzlərcə qızlar kağız yazırlar. Bu, o demək deyil ki, hamısı onu başqa cür sevir.

O q t a y. Firəngiz! Firəngiz! Axı bir mənə anlat ki, sən nədən, nə? Allah eşqinə anlat ki, bu qanlı komediyaların, bu gülünc faciələrin, bu müdhiş müəmmaların əsil mənası nədir, nə? Zavallı ürəkləri telbətəl didib parçalayan bu məhzun baxışlar, tam üç il sanki ilahi bir eşqin gözəlliklərini oxşayan xəyali mahnılar, sarsılmaz qüvvətlər sarsıdan, yorğun qolları qüvvətləndirən bu dadlı ümidlər, bir qızın yanaqlarını öpən, qucan bu məsum qızartılar, bu qızartıları öpən zəif göz yaşları, bu iztirablar, üzüntülər, hamısı qanlı bir əyləncə, qara bir yalan, bir oyuncaq, bir cəhənnəm, hamısı bir aktrisanın səhnədə göstərdiyi süni hərəkətlərindənmi ibarət idi?

F i r ə n g i z. Siz həmişə deyirdiniz ki, orada heç bir şey həqiqət deyil! Sözlər, hərəkətlər, eşqlər, hətta insanlar belə süni olduğunu, hətta özünüz belə gördüyünüz kimi olmadığınızı demirdinizmi? Neçin bircə mənim sözlərim süni olmasın, həqiqət düşünülün?

O q t a y. Süni! Orada hər şey süni, fəqət mənim ürəyim, o, süni deyildi! O, yüksək bir ideal, böyük, pak bir eşqlə çarpırdı. Fəqət sən! Canlı bir insanı taxta bir oyuncaq kimi oynatmaq, sevinci yazıq bir ürəyi saxsı bir kukla kimi atıb-tutmaq, çamurlara çırpıb tikə-tikə parçalamaq! Mənim taleyim, həyatım, gələcəyimlə yırtıcı pələnglər quzularla etdiyi kimi əylənmək, gülmək! Yox, yox! Sən o zaman süni deyildin! Ey uca Pərvərdigarım! Yox, yox, ey kobud və anlaşılmaz sənətkar! Bu gözlər ki, bir barmaq sümüyün arxasından, cəhənnəm kimi coşan mənəvi bir həyatı görmürsə, neçin yaratdın? Ox, neçin mən o zaman Karlin bıçağı ilə bu köksü parçalayıb da həqiqəti kəsdirmədim. Həqiqət! Ha-ha! And içirəm onun yoxluğuna ki, bu gündən onu axtaracaq, varsa, tapacaqam.

A s l a n (*çığır*). E... e... məsələ Aydınır! Şübhəsiz siz yanılmışsınız. Fəqət utanmayın! Gənclikdir, hər halda xidmətiniz üçün sizi sevərik. E... e... Eşitdim, maddi cəhətcə... Hə, alın. (*Ona bir konvert verir.*) Və həmişə də mənim yardımına əmin ola bilərsiniz. Mən bir ziyalıyam...

O q t a y (*pulları alaraq*). Bəli! Budur səbəb, bu! Otuzillik dərsində həndəsədən başqa bir şey öyrənməyən, dilsiz-ağızsız qoyunlar kimi həyata yuvarlanmış, cansız, duyğusuz, bir yığın əski parçalarına tapındıran, yüksək bir eşqi alçaq bir oyuncağa çevirən, üç ildə iki söz deməkdən utanan məsum bir yavrunu qrammofonlar kimi söylədən budur, bu! Düşünən beyinlər, çarpınan ürəklər bunlara satılır. Fəqət neçin? Bəli, mənim pulum yox, altunum yox, fəqət bunlara qarşı mənəvi bir varlığım, döyünən ürəyim, yorulmaz qollarım, sarsılmaz qüvvətim var idi. Mən bir aslan kimi çarpışarkən bir yırtıcı çıxdı da, onların hamısını çeynədi, qırdı, tökdü, tapdadı. İndi mən bu sarsılmış qüvvət, bu sönük ruh, ölgün ürək ilə nə edə biləcəyəm, nə? Fəqət yeriyəcəyəm. Həm də qarşımda bir yol qalmış ki, o da intiqam!

A s l a n. Siz kimdən intiqam alacaqsınız?

O q t a y. Hər halda intiqam sizdən, cansız, duyğusuz, varatnikli odun parçalarından olmayacaqdır. Siz bu intiqam hədəfindən çox aşağısınız. Sizdən mühit özü intiqam alacaqdır. Çünki siz bir heçsiniz ki, məqsədiniz mənəb, diləyiniz pul, işləriniz də, özgələrdən meymunlar kimi kobudcasına alınmış bir moda! Fəqət mühit irəliləyir. Çəkməz çox zaman ki, taleyi ilə oynadığınız bu zavallı xalq özü əməlpərvər gənclər, səmimi idealçılar, böyük qəhrəmanlar, mübarizlər yetirəcək, mühit sizə irəliləyəcək və gərəksiz əsgə parçaları kimi işıqlıqda qaranlıqlar, aydınlıqda kölgələr deyə, diri ikən tarixin arxivlərinə atacaqdır.

A s l a n. Siz aydın demirsiniz, siz kimdən intiqam alacaqsınız?

O q t a y. Kimdən? Özümdən, öz eşqimdən, öz taleyimdən, öz idealımdan, öz tanrımdan, həyatdan, mühitdən, gələcəkdən, həqiqətin yoxluğundan! Mən o olacağam ki, bundan sonra ola biləcəyəm. Ola biləcəyəm və olacağam bir səfil. Həm də sadə bir səfil yox, səfillər padşahı! Budur mənim intiqamım!

Əlindəki pulları bütün qüvvətilə Aslan bəyin üzünə çırpıb, son bir baxışla gözlərini yerə dikmiş Firəngizi süzərək, dönüb gedir. Nadya və Aslan arxasınca çıxır, Firəngiz qapıya yaxınlaşıb dayanır və məhzun-məhzun baxırkən, içəridən oxuyurlar.

S ə s:

Mən aşiq neylim sənə,
Düşübdür meylim sənə,
Mən dönsəm, üzüm dönsün,
Sən dönsən, neylim sənə?
Balam ağrını alım...

F i r ə n g i z baxır, birdən üzünü örtüb bərkədən ağlayaraq, divan üzərinə atılır və boğulurcasına ağlayırkən.

Pərdə

DÖRDÜNCÜ PƏRDƏ

Qarlı bir qış gecəsi. Səhnə soldan ölgün, hisli və çirkin bir meyhananı, sağda isə qaranlıq bir küçəni təsvir edir. Meyhanada O q t a y səfil, solğun bir qiyafədə, başını miz üzərinə qoymuş, sanki yatmışdır. Ötədən gələn ara-sıra sərxoş gülüşlər, içəridə kefli bir dəstənin olduğunu anladır. Küçədə S e v ə r və ikinci d i l ə n ç i bir qadın oturmuşlar.

S e v ə r (*küçədən keçən bir nəfərə*). Allah eşqinə, qardaşlar! Yazığam, acam, kömək edin! (*Yolçu maraqlanmadan keçir.*) Ondən sonra yazıq qardaşımı buradan sürgün edirlər. İndi 10 ildir ki, göndərilmişdir. O zaman mən 5-6 yaşlarındə çocuq idim. Gedərkən mənə və hər bir şeyimizi dayıma tapşırır ki, təcridlə satıb mənə saxlasın. O da bir-iki il mənə saxladı, evimizi satdı, hamısını dağıtdı, öldü, getdi. Ondən sonra mən küçələrdə qaldım. Həmin F i r ə n g i z gəlib mənə tapdı, ərindən gizlin həmişə mənə kömək edirdi. Bəzən yazıq biixtiyar ağlayaraq, üzümdən öpüb deyirdi: Ox, Sevər! Mən sənə qardaşımı sevirdim. Hər ikimiz bədbəxt olduq. Sonra əri onu çıxartdı, mən də qulluqçu durdum, ində bir neçə aydır ki, xəstələndim, qovdular. Ac, səfil-sərgərdən küçələri dolaşıram. İndə də ara-sıra küçələrdə adamlar O q t a y E l o ğ l u yaxşı oynayırmış, hayıf ki, sürgün etmişlər deyə, danışırlar. Ox, mən yazıq qardaşımdan, bəlkə, bir xəbər öyrəndim deyə, saatlarla arxalarınca yüyürür, qardaşım barədə belə gözəl sözlər danışıqları üçün onları sevirəm. Fəqət heyhat!

S ə m ə d və X a s p o l a t çıxırlar.

S e v ə r. Qardaşlar, acam, kömək edin! (*Meyhanaya girirlər.*) Sanki insanların ürəyi daşdır. Gündüz utanır, bayıra çıxmıram, iki gündür acam. (*Gedirlər.*)

X a s p o l a t. Siz o vaxt dost idiniz. Olsa-olsa siz ona təsir edə bilərsiniz. Fəqət çətin! Bax, buradadır, görürsünüzmü? İki gündür sizi axtarıram.

S ə m ə d. Doğrudanmı, bu odur? Adı dillərdə dastan kimi gəzən, bir zamanlar Azərbaycan səhnəsini titrədən Oqtay Eloğlu budurmu? Ola bilməz! Mən onu oyadacağam.

X a s p o l a t. Yox, yox, Səməd bəy, başqa çarəsi yoxdur. İndə meyhanəni bağlayacaqlar, sərxoş çıxacaq, dediyim kimi təqib edirik, zorla bir arabaya, oradən da bir evə. İki gün dustaq, ayılsın, bəlkə, ayıqlıqda razı edə bildik. (*Muxana*) O günkü çalıb oynayan qaraçılar gəlməmişlərimi? Şərab ver!

M u x a n. Yenə gəlmişlər. Söylərəm gəlib burada çalarlar.

X a s p o l a t. Üç gün əvvəl buradan keçirkən onu gördüm, tanıdım. Üç gündür, hər gün gəlirəm, getməyəm deyir ki, getməyəm. Nə qədər pul vəd etdim, nə qədər pul tökdüm, olmadı. Mən bir də bu süni həyatın içinə girmərəm, həqiqət axtarıram deyə, çıxıb gedir.

S ə m ə d. Yaxşı, bu 10 ildə harada imiş?

X a s p o l a t. O gündən ki, qubernatoru təhqir etdiyi üçün sürgün ediblər, bu gedir, Türküstanda hökumət əleyhinə çalışdığı üçün, tutub Sibirə göndərilər. Dörd-beş ildən sonra çıxır, yenidən həbs edirlər, yenə buraxırlar. Ötəyə-bəriyə...

İnqilabdan sonra azadlıq alır, hətta böyük bir vəzifə təklif edirlər, mən bəşəriyyətə ayıq baxa bilmərəm, mən səfillər yurdunun padşahıyam, deyə getmir. Özü kimi kırımlı bir yoldaşı var, ondan öyrəndim.

S ə m ə d. Getməz, canım! Hər kəs böyümək istər, amma bu... yaxşı, nə vaxt gəlib?

X a s p o l a t. Üç-dörd gündür. Onu da yetənə yetmiş, yetməyəne bir daş atmış. Nə isə, yazıq çox bəlalər çəkmişdir.

S ə m ə d. Burada hansı evdə olur? Onun bir bacısı var idi.

X a s p o l a t. Bacısını bilmirəm, özünü öyrənmişəm. Buradan çıxdı, təqib etdim, yol üzərindəki yanmış xarabalıq nədir, oraya getdi. Bir qədər oturdu, düşündü, düşündü, axırda bir kərpic tapıb başının altına qoydu, yatdı.

S ə m ə d. Bu soyuq, bu qar, bu qiyamətdə?

X a s p o l a t. Bəli, bu soyuqda! Yalvardım, getmədi. Fəqət onu əldən buraxmaram. Bu saat onun hər tükü bir qızıldır. Siz o zaman onunla dost idiniz, fəqət mən əvvəlləri aktyor, sonra antreprenyor, indi də teatr müdiri. Xalqla daim təmasdayam. Bilirəm, onun adı bir sənət simvolu kimi olmuşdur. Görənlər görmüş, görməyənlər eşitmiş, danışmış. Bu 10 ildə adı dildən-dilə gəzmiş, nəhayət, o qədər böyümüş ki, bu artıq bir məsəl, bir hekayə, bir ideal olmuşdur.

S ə m ə d. Mən o vaxtlar çox fikir verməzdim.

X a s p o l a t. Ondan sonra ikinci Oqtay yetişməmişdir. Səhnəmiz varlığını o zavallıya borcludur. İndiki baş rejissorumuz Şekinski ki, bayaq Oqtayı bəyənmirdi, bilirmisiniz, bu yazıq onun üçün nə qədər əmək sərf etmişdir. Gətirmiş, öyrətmiş. Onda bir qüvvət var idi ki, gələn artıq qaça bilməzdi. Hələ xalq üçün. O, teatrımızın indiki parlaq halını, salonlarını, onu rəngarəng çiçəklərlə bəzəyən Azərbaycan xanımlarını, teatrlarımızın tərəqqisini görəcək olarsa... axı o bu teatrın anasıdır.

S ə m ə d. Görəsən, indi də əvvəlki kimi oynaya bilərmi?

X a s p o l a t. Bilər, ancaq ayıq saxlaya bilərsək. Oynamazsa da, bir elan verildimi, xalq, adı dillərdə dastan kimi gəzər, bu adamı görmək üçün qapıları qıracaqdır. Həm də düşünmüşəm, ilk oyun Şillərin "Qaçaq"lar". Həm bir az da beynəlmiləl. Bütün əcnəbi teatrlarından nümayəndələr çağıracağam, gəlsinlər, görsünlər, azərbaycanlılar Şilləri necə anlayırlar. Biletlərin də qiymətini yüksəldəcəyəm. Heç olmazsa bir gecə...

S ə m ə d. Yox, yox, razı edərəm. Amma kim bilir. O qədər nəhsdir ki! Yazığı bədbəxt etdilər, axtarsan özü də...

X a s p o l a t. O vaxtlar o bir qızla tanış idi. Mən o qızı çox görmüşdüm.

S ə m ə d. Mən bu işin içində idim. Özü həmişə mənə söylərdi. Qəribədir. Deyir, o qız ilk əvvəl xalqdan ayrılıb, mənə çiçək gətirdi. Mənə elə gəlirdi ki, xalqım artıq oyanmış və F i r ə n g i z bütün bir xalqdır ki, gəlib məni təqdir edir. Əvvəlləri, deyir, onu belə ictimai bir hiss ilə sevirəkən, getdikcə bu duyğu xüsusi bir eşqə çevrildi.

X a s p o l a t. O zaman açıq gəzən bir-iki nəfər idi. İndi yüzlərlə.

S ə m ə d. Bilirsinizmi, qız da onu sevirdi. O da qəribədir. Deyir ki, ilk əvvəl bunu gördüm, sevindim. Sabah bizim də teatrımız, aktyorumuz var deyə, məktəbdə kimsəyə rahatlıq vermədim. O sanki mənim bütün bu iftixarım üçün bir istinadgah idi. Onu başqasına verdilər. O da bu yazığın son örpəyinədək qumara uduzub, axırda çıxartdı, başqa zəngin bir qadın aldı. O indi azad bir qadındır. O gün mənə deyir ki, Səməd bəy, mən onu sevirdim. Ondən sonra onun xatirəsilə ağlamadığım, şən və sevinc bir ziyafət, bir əyləncə xatırlamıram. O da, zavallı, ömründə böyük faciələr keçirmiş! İndi Oqtayın burada olduğunu bilərsə...

Qaraçılar çıxır. Çalır, oxuyur, oynayırlar.

O q t a y (*başını qaldıraraq*). Ey, onlar nə çalırlar?

M u x a n. Bah, nə çalırlar! Adətən çalırlar.

O q t a y. Səsini kəs! Dəgilən, səfillər padşahı əmr edir ki, bundan sonra süni şeylər çalmasınlar, bir həqiqət varsa, çalsınlar, yoxsa, sussunlar! Eşidirsənmi?

M u x a n. Nə həqiqət? Bah!..

O q t a y. Elə bir şey ki, olduğu kimi görünsün, göründüyü kimi görünməsin.

M u x a n. Necə görünməsin?

O q t a y. Buraya gəl! Bu divar nədəndir?

M u x a n. Daşdan.

O q t a y (*kağızları göstərərək*). Bəs bu nədir? Bu nə üçündür?

M u x a n. Bah! O da kağızdır. O sözgəlişi, bir bəzəkdir.

O q t a y. Axı bu ki, altun deyil, doğruçu altun deyil.

M u x a n. O, süni bir bəzəkdir. Kağızsız divar olurmu?

O q t a y. Süni, hər şey süni! Sanki bu süni bəzək olmazsa, işlər keçməz. Axı neçindir bu süni bəzəklər? Zavallı bəşəriyyət, neçin həqiqəti gizlədirsiniz? Cırın onu! Bax, belə! Qoyun bu çirkin qara daşlar olduğu kimi, bütün dəhşətilə görünsünlər. Daşdır, qoy daş görünsün. Neçin gizlədirsiniz? O, çirkin də olsa, həqiqət olduğu üçün gözəldir!

M u x a n. Sarsaq adam! Nə edirsən? Divarları neçin dağıdırсан?

O q t a y. Aha, indi anlamışsan. Söylə, bir daha çalmasınlar.

X a s p o l a t (*əlilə çağırır*). Ey! Bura gəl. Bir az keçincə söyləyin ki, dükanı bağlayıram, çıxarın, getsin.

Q a r a ç ı q ı z .

Məhzun, könlüm, ey vah, ey vah, şad olacaqmış sanıyorsan;

Va əsəfa, biçarə könlüm, ey vah, ey vah, aldaniyorsan;

Bu qədər cövrü-cəfaya bilərək qatlanıyorsan?

Va əsəfa, biçarə könlüm, ey vah, ey vah, aldaniyorsan?

Nəşə yox, ümmid yox, ləzzət həyatın harasında?

Hicri çox, hicran lap çox, ləzzət sevdanın harasında?

O q t a y (*qalxıb hücumla*). Yalan deyirsən! Aldanan yalnız mən deyiləm. Bütün bəşəriyyət aldanır. Həm də bilərək aldanır. Bu aldanışlarla da yaşayır.

M u x a n (*önünü kəsərək*). Canım, sənə demir ki, sən neçin hiddətlənirsən?

O q t a y. Səsini kəs! Sən özün də aldanırsan. Yalan deyir, özün öz yalanlarına inanırsan.

M u x a n. Bah, kimə yalan dedim?

O q t a y. Yaxşı. Sən olduğundan başqa heç bir şey olmayacaqsan. Gözəlsən, gözəlsən, çirkinsən, çirkin! Əqillisen, əqilli, dəlisən, yenə osan. Fəqət bu gümüşlər, bu zəncirlər nədir, nə? Bax, bunlarla sən xalqı aldadırsan. Çünki bunların arxasında özün görünmürsən.

M u x a n. Bah, bu bir adətdir.

O q t a y. Yox! Bu yaşayış üçün bir prinsipdir. Hətta təbiət də bu aldanışlardan, bu yalanlardan çəkinmir. (*Qaraçı qızı göstərir*.) Bax, onu görürmüsən? Qara qaşlar, qara gözlər, al dodaqlar, qızarmış yanaqlar, görürmüsünü, nə qədər gözəl görünür? Fəqət o, göründüyü kimi deyildir. Təbiət qurnaz baqqallar kimi bizi aldadır. Sən onu olduğu kimi, həqiqəti görmək istəyirmisən? Gedək məzarlığa, istədiyini bir gözəli sənə göstərim. Bilirsənmi nədir? Bir yığın ət, bir yığın sümük! Hətta o da deyil, bir ovuc su, bir yığın duz, torpaq, kül! Nəhayət, gözəgörünməz müxtəlif qazlar, bəlkə də bir heç, anladınmı?

M u x a n. Yaxşı, əzizim! Artıq bağlayıram, vaxt gecdir.

O q t a y. Yaxşı, mən gedirəm.

M u x a n. Bəs pul?

O q t a y. Nə pul?

M u x a n. Necə nə pul? Sadəcə pul.

O q t a y. Mənim pulum yox! Həyatımda heç bir vaxt nisyə hərbəlləqlər fikrinə düşməmiş, elə yüklər daşmamışam.

M u x a n. Nə sərsəmləyirsən, pulsuz nə haqla...

O q t a y. Cəhənnəm ol, sənə deyirəm! Mənə hüquq dərsi verəcək. Mən səfillər padşahıyam. Mənim özümün qanunlarım vardır. Ala bilmədiyin sənin deyil, ala bildiyim mənimdir.

M u x a n. Bəs pulu?

O q t a y. Pulu? Pulunu sən məndən ala bilməyəcəksən. Onlar sənin yaşayış ümidin olsaydı, ya ölər, ya alardın. Fəqət indi ölmək istəməzsən, çünki onlarsız yaşaya bilərsən. Demək, o artıqdır. Artıqdır, gərək deyildir. Gərək deyil, sənin deyildir. Haqqın yoxdur. Fəqət mən bu çörəyi götürməzsəm (*alib cibinə qoyur*), bu gecə ölərəm. Ona görə də götürməyə haqqım vardır. Almaq istərsən, ya ölər, ya vermərəm.

M u x a n. Hər kəs bacardığını edərsə, mən də səni bu döşəmənin üzərinə sərrib qol-qıçını əzərsəm...

O q t a y. Aha! Onu edə bilərsən. O sənin haqqındır. Qol-qıçım, demək, sənindir. Fəqət mən ondan əvvəl bu boş şüşəni götürüb sənin başına çırpı bilərsəm. (*Şüşəni alib Muxanın başına atır.*) Bu da mənim haqqımdır.

S ə m ə d. Oqtay! Oqtay!

Muxan başını əyirkən, yıxılır və qalxır.

M u x a n. Şeytan oğlu şeytan! (*Xaspolat onu saxlayır.*)

S ə m ə d. O q t a y!

O q t a y. Sən nəsen?

S ə m ə d. O q t a y, sən nə vaxt gəldin? Məni tanıyırmısan?

O q t a y. Mənim başım Durovun qəfəsi deyil ki, hər yoldan ötən əl-ayaqlımı saxlasın, gəzdirsin.

S ə m ə d. Yaxşı bax, məni tanıyırmısan?

O q t a y. Yəni sən, doğrudan da, varsan? Tanımaq üçün varlığını mənə göstər. Mən sənin varlığına da şübhə edirəm.

S ə m ə d. Necə yəni mən yoxam. (*Xaspolata*) Yazıq keflidir, dediyini bilmir.

O q t a y. Sübut göstər, sübut!

S ə m ə d. Nə sübut, məni görmürsən?

O q t a y. Görünən hər şey var demək deyildir. Yox, yox, mən bir daha gözlərimə inanmıram, çox zaman onlar aldadırlar. Bəlkə, sən bir kölgəsən. Bəlkə, güzgüdəki şəkillərdən birisən. Sənin həqiqət olduğuna bir sübut varmı?

X a s p o l a t. Səsini, sözlərini eşidirmisən? Heç güzgü kölgəsi də söylərmi?

O q t a y. Mən həqiqət sandığım çox səslərin, çox sözlərin sonradan bir yalan, bir əyləncə olduğunu görmüşəm. Aha! Yəqin sən qrammafonsan.

S ə m ə d. Bununla heç danışmaq olmayır ki! Oqtay, mən Səməd bəyəm. On il bundan əvvəl...

Tanıdınmı?

O q t a y. Aha, bir zaman sənın paltarlarını tanıyardım. Özünü tanımıram. Artıq paltarla da kimsəni tanımaq istəmirəm.

X a s p o l a t. O q t a y! Bu sənın əziz dostundur. Səməd bəy!

O q t a y. Əziz dostum? Tanımıram. İstəyirsən soyun, sənə paltarsız baxım. Artıq mən hər bir şeyi çılpaq görmək istərəm.

X a s p o l a t. Oqtay, bir neçə il səninlə dostluq, qardaşlıq etmişik. Sənın bu halına acıyırdıq ki, arxanca gəzirik.

O q t a y. Dostluq, qardaşlıq (*sanki bu sözləri ilk dəfə eşidirmiş kimi, düşünür.*) Soyunun! İstəməzsınız, mən sizi soyunduraram. Dostlar, qardaşlar, hanı mənim bacım? (*Hər ikisi özlərini itirib, mızıldanırlar.*) Dostlar, sizi arxasınca gəzdirən mən deyiləm, puldur, pul!

X a s p o l a t. Oqtay, bunları burax, sən özün yaratdığın bir yerdən qaçırsan. Bu gün səhnə hər cəhətcə səni təmin edə bilər.

O q t a y. Mən qaçmıram, mən düşünür, öyrənirəm.

S ə m ə d. Nə düşünürsən?

O q t a y. Düşünürəm ki, dəyişən sizin başınızdır, ya papağınız.

X a s p o l a t. Oqtay, bircə gün də olsa.

O q t a y. İstəmirəm! Hər bir şeyi həqiqət olan bir yer varsa, haydı gedək, yoxsa itilin! Mən artıq süni bir həyata soxulmaram. Həqiqət axtarıram, həm də yalan yox, əbədi bir həqiqət.

S ə m ə d. Oqtay, sən neçin bilərək özünü məhv edirsən? İndi haraya gedəcəksən.

O q t a y. Orada həqiqətə oxşar bir yer var ki, hər şey bir az olduğu kimi görünür, oraya.

X a s p o l a t. Oqtay, səhnəmiz doğma bir ana kimi qollarını açmış, səni gözləyir.

O q t a y. Unutmayın ki, mən Oqtayam. Getməyəm dedim, getməyəm! (*Çıxırkən Muxan saxlamaq istəyir.*)

X a s p o l a t. Dur, toxunma! Sal! (*Muxan çotkaya salır.*) Al! (*Pulunu verir.*)

O q t a y (*çixaraq, laübalı oxuyur.*)

Qarlı dağlar aşaram,

Yorulmadan qoşaram.

Bir ümid, bir işiq yox,

Bilməm neçin yaşaram...

S ə m ə d. Təqib edək, deyilmi!

X a s p o l a t. Mən edəcəyəm, çarəsi yox. Onu əldən buraxmaram. Hər tükü bir qızıldır. Canım, özünü tələf edir.

S e v ə r (*çixaraq*). Ay qardaş, acam, xəstəyəm, kimsəsizəm! Mənə kömək edin!

O q t a y. Aha! Çox gözəl! İndi sənin, doğrudan da, ac olduğunu biz nədən bilək?

S e v ə r. Vallah, qardaş, acam! Özüm də xəstəyəm.

O q t a y. Yalan deyirsən! Sən istəyirsən ki, pulları alasan, aparıb yığıb gizlədəsən.

S e v ə r. Mənə gülməyin, bu qarın, qiyamətin altında ehtiyacsız bir insan oturarmı? Ox, mən bədbəxtəm. Məni danışdırma. Heç bir şey istəmirəm. Ancaq mənə gülmə.

O q t a y. Yaxşı! O zaman neçin yaşayırsan? Madam ki, yaşamırsan, uzan öl! Həyatdan artıq nə gözləyirsən? İndi görürəm, hələ bir qədər gəncsən, fəqət dilənçisən, bütün məhzunluğu, bütün solğunluğu ilə ilahi bir heyət təşkil edən bu gözəlliyə kimsə baxmayacaq. Pulun yox, kimsə səni almayacaqdır. Sabah getdikcə qocalacaqsan: üzün, gözün qırıxacaq, daha fəna bir hala düşəcəksən. O zaman neçin yaşayırsan? Zavallı bəşəriyyət bilir ki, taleyi bu, dəyişməyəcəkdir. Mövhum bir ümid onu sürükləyib aparır, haraya, özü də bilmir. Yaxşı, demək, sən acsan?

S e v ə r. Fəqət soyuq məni kəsmiş, dilim tutmur, danışdırmayın!

O q t a y. Bax, mənim çörəyim var, sənə verərdim, ancaq nədən bilək ki, bu sözlər doğrudur. Bu iniltilər yalan deyildir. Ürəyində "onu aldatdım" deyə, gülməyəcəksən. (*Sevər ağlayır.*) Yox, ağlama! Bilirsənmi nə var? Dur, mən gedib bir bıçaq tapım. Yox, yox, bu şüşə ilə sənin qarını cırıb baxım. Doğrudan da acsansa, onda bax, bu çörəyi sənə verərəm.

S e v ə r. Ox! Özüm bacarmıram, öldürün məni, bu əzabdan qurtarım. (*Ağlayır.*)

O q t a y. Yaxşı! Al, zavallı, bu çörək sənin haqqındır. Bunu mən sənə üçün götürdüm. Buradan keçərkən səni görmüşdüm. Evim olsaydı, səni aparardım, fəqət yoxdur. O q t a y Eloğlu xərabələr bayquşudur.

S e v ə r. Aman, nə deyirsiniz, siz kimsiniz?

O q t a y. Mən bir kölgə.

S e v ə r. Sən Allah, sən kimsən?

O q t a y. Hansı Allah? Çünki allahlıq məsələsi hələ aramızda ixtilaflıdır. O deyir mən səni yaratmışam, mən deyirəm yox, mən səni yaratmışam.

S e v ə r. Axı siz Oqtay Eloğlu adını haradan bilirsiniz?

O q t a y. Bu ad bir zaman mənim adım idi, indi isə mən yoxam.

S e v ə r. Ox qardaşım! Mən sənə bacınam! Sevərəm!

O q t a y. Sevər! Ox, zavallı bacım! Sənsən? Səadətini tanrım qədər sevdiyim bu xalq bircə səni də yaşatmadı.

X a s p o l a t. Aman, nə böyük faciəyə təsadüf etdik.

S e v ə r. Ox, qardaşım!.. Yazıq bacım. (*Ağlayır.*)

O q t a y. Zavallı! Həyatın varlığını unutturduğu qiyamətləri arasında üç şeyi düşünürdüm: bu zavallı xalqı, səni, ox, bir də o bivəfanı ki, sevirdim. Fəqət səni də mən bədbəxt etdim. Mən varlı-adlı bir adam olsaydım, hər gün yüzlərcə elçilər gələr, səni almaq istərdilər. Fəqət bu hal ilə səni kim alacaqdır? Sən indi bir dilənçisən. Gözəl də olsan, almazlar. Bəli, sən dilənçisən. Qalx, yavrum! Sən də mənim kimi bir səfilsən, bərabər gedək.

S ə m ə d (*yaxınlaşaraq*). Oqtay!

O q t a y. İtil! Toxunmayın bizə! Dostlar!.. Nə istəyirsiniz bizdən, nə?

X a s p o l a t. Oqtay!

O q t a y. Bəli, öyrəndim.

X a s p o l a t. Oqtay, bu müztərib yavrunun xatirəsiçin də olsa.

O q t a y. Müztərib yavru! Ona yer verin, sabah axşam oynayırım.

X a s p o l a t. Mən indidən görürəm ki, xalq sabah səni bağrına basacaq, çiçəklər altında oxşayacaqdır. Mən sənin üçün hər şey taparam. Sabah elan verirəm.

O q t a y. Yaxşı.

Pərdə

BEŞİNCİ PƏRDƏ

Səhnədə.

Ş ə k i n s k i. Məni bircə şey kəsir ki, neçin bu camaatın ağı yoxdur. Bu qapıları qırıb bileti bir-birinin əlindən qapan camaatdan Oqtayı olsa-olsa ya birisi tanıyır, ya ikisi. Qalanı heç görməmişdilər. Nə cür oynadığını bilmir, bəlkə, deyinən, heç oynamır.

X a s p o l a t. Gündüz görmürdünmü nə gözəl oynayırdı?

Ş ə k i n s k i. Mən görmüşəm də, camaat ki, görməyib.

X a s p o l a t. Hər halda adını eşitmişlər. Çoxusu da xidmətləri üçün onu sevirlər.

Ş ə k i n s k i. Həm də o başqa bir tərcümə ilə oynayır. Bizim kitabla öyrənməsi gec çəkər. Aktyorlara maaş gərəkdir.

M a z a n d a r a n s k i (*yüyükərək*). Xaspolat əfəndi! Oqtay elə bir qrim eləmiş ki, nə deyim!

Ş ə k i n s k i. Durun, hələ bu gecə ayıqdır.

M a z a n d a r a n s k i. Yox! Yox! Sizin canınız üçün, mən qapının deşiyindən baxırdım. Daha səhərki adam deyil. Sanki on iki yaşı varmış, quş kimi! Amma bilirmisiniz, geyindi, güzgüyə baxdı, düşündü, düşündü, birdən əllərilə üzünü örtüb divan üzünə düşdü qaldı.

X a s p o l a t. Biz onu içkidən ayıra bilərsək, o bizim səhnəmizin ulduzu olacaqdır.

M a z a n d a r a n s k i. Onda Şəkinski bir fındıq.

Ş ə k i n s k i. Mazandaranski, haydı səhnədən! Min yol demişəm səhnəyə ayaq basmayın.

M a z a n d a r a n s k i. Daha acığın neyçün gəlir? İndi nə rejissorluğu əlindən alan var, nə premyerliyini.

Ş ə k i n s k i. Adamı də kəsən orasıdır, hər gəldi-gedəri...

M a z a n d a r a n s k i. Şəkinski! Sən rejissorsan, amma bağışla ha! Öz vicdanınla söylə, o yazıq nə qədər sənin üçün əmək sərf etmişdir. Səni də, məni də o adam etmiş, araya çıxarmış.

Ş ə k i n s k i. Görürəm, nə cür olmuşsan.

M a z a n d a r a n s k i. Əlbəttə, mən heç özümü səndən əskik adam bilmirəm. Sən nəşən məgər! Onun yanında heç nə deyilsən.

Ş ə k i n s k i. Rədd ol, deyirəm sənə, bu saat səhnədən! (*Xaspolata.*) Baxın, deyirəm sizə bundan sonra hər yetən gəlib yenə bir ağa olacaqsız, mən əlimi ağdan qaraya vurmaram.

X a s p o l a t. Yaxşı, yaxşı, nə oldu? İndi sənə nə dedilər? Gəl görək Oqtay nə edir. (*Gedirkən.*)

M a z a n d a r a n s k i. Qorxma, sənin kimi rejissorluq üçün ölmür. Ona-buna yaltaqlanmaqla... Ona yalvarsalar da, boynuna götürməz. O, nanəcib deyildir, bilirmisən.

Gedirlər. Tamara girir.

Ş ə k i n s k i. Bəs sən gəlməyəcəkdin? Yeddi sözün vardır.

T a m a r a. Gəlməyəcəkdim. Amma fərqi yox, deyəcəyəm ki, xəstəyəm, ancaq sonra...

Ş ə k i n s k i. Mən dedim ki, hər şeyin cavabını mən verəcəyəm. Deyərdin, xəstə idim, vəssalam.

T a m a r a. Onsuz da deyəcəyəm. Çıxmıram. Öldürməyəcəklər məni ki.

Ş ə k i n s k i. Ondan başqa təzə bir şey də var. Bu gün bir nəfər – Danyar bəy Qalaçıxanov mənə beş yüz manat pul göndərib ki, Oqtayın çıxışına yol verməyim. Öyrəndim, dedilər, bilmirəm, keçmiş arvadıyla nə isə bir işləri varmış. Bu, bizim aylıq maaşımız. Onu xalqın gözündə bu gecə elə öldürüm ki...

T a m a r a. Beş yüz manat...

Ş ə k i n s k i. Deyirəm, zəngin bir qadın almış, milyonlarla pulu var. Onlar üçün nədir ki? Sən get uzan ki, xəstəyəm, amma çıxmıyasan ha! Bu gün Oqtay belə bir zərbəni alarsa, oyun yatırılarsa, sabah bir daha oynamaz. Olmasa, sabah mən xəstələnərəm, sabah gecə də biabır olarsa, demək, qiyamətədek getdi!

T a m a r a. Yaxşı, mən gedib uzanıram. Yoxsa lap açıq deyərəm: dəlinin birilə oynamıram.

D u r s u n v ə O q t a y gəlir.

O q t a y. Doğrudanmı, Azərbaycan qadınlığı sənətkar bir qız yetişdirə bilmir. Hələ çox çalışmalıdır.

T a m a r a. Yenə əski mahınları başlamışsınız. Sanki bu xalq səhnədə adam deyildir.

O q t a y. Tamara, sən daim yersiz hiddətlənirsən. Fəqət anla ki, bir gürcü qızı Tatyana, ya mən Onegini oynaya bilərəm. Fəqət bu, rus xalqının bütün ruhunu, bütün incəliklərini əks etdirən bir Onegin, bir Tatyana ola bilməz. Daha zəif bir rus aktrisası bir Tatyana daha bir az zəhmətlə, daha gözəl oynaya bilər. Çünki ruhu həmin mühit ilə mərbutdur. Həyatda elələrini çox görmüş, o özü bir Tatyanaadır.

T a m a r a. Bu qədər Avropa aktyorları oynayırlar...

O q t a y. Avropa gündoğuşu anlamır. Onu heç bir vaxt doğru təsəvvür etməmişdir. Bir azərbaycanlı qızı yaratmaq üçün xalqın bütün ruhunu, hissiyyatını, tarixini, adət və ənənələrini görünməz incəliklərinə qədər bilməli, onun dərinliklərindən, onun mühitindən çıxmalı, bəlkə bir azərbaycanlı olmalıdır. Sənətkarlar hamısı bir ailədir. Fəqət...

T a m a r a. Bu on-on beş ildə bacardığ yaratdıq; yenə Oqtay gəldi, biz bacarmırıq. Gəlsin, bir azərbaycanlı aktrisa oynasın, pəjaluyta! Mən hər sərxoş səfildən söz çəkmək istəmirəm. Çox deyərsən, heç oynamaram da.

O q t a y. Tamara, mən sərxoş da olsam, sözlərimi anlayıram.

T a m a r a. Pəjaluyta! İndi ki, elədir, mən heç oynamıram.

O q t a y. Ehtiyac təkamülün babasıdır! Xalq görür ki, səhnəsində qadın yox, özü öz arasından tapar verər.

X a s p o l a t. Nə var? Nə olmuş, Tamara, neçin geyinmirsiniz?

T a m a r a. Mən oynamıyacağam!

X a s p o l a t. Necə oynamıyacağam! Burası başlı-başına deyil ki, camaat salona dolmuş.

T a m a r a. Biz yaramırıq və oynamırıq, vəssalam! Bu saat çıxıb gedəcəyəm. Özüm də xəstəyəm.

X a s p o l a t. Yaxşı, yaxşı, bunları sonra da danışarıq. Hələ bu gecə geyinin.

T a m a r a. Mən qəti deyirəm, oynamıyacağam. Mən öz mənliliyimi hər yoldan ötən bir səfil üçün tapdayan deyiləm.

X a s p o l a t. Nəhayət, mən müdirəm! Əmr edirəm! Belə qəti bir gecədə... Yoxsa, mən sabahdan başqa aktrisalar...

T a m a r a. İstədiyinizi edin, pəjaluyta, tapsanız götürün! Boğazıma ip də salsanız, oynamaram.

Ş ə k i n s k i. Elə də heç bir aktyor işləməz, gəlib onu tutanda ki, sən... oynamaz da. Nəhayət, heç kəs razı olmaz ki, hər səfil, hər yerindən qalxan...

O q t a y. Şəkinski!.. Bəli, O q t a y bir səfildir! O tapdalanmalıdır... O... Dursun! Allah eşqinə, bir şüşə şərab! Bu zavallı bəşəriyyətə, bu darürekli gülünə insancıqlara, bu insan görkəmli, əqrəb ürəkli, həşərata ayıq baxa bilmirəm. (*Gedirlər.*)

X a s p o l a t. Dursun? Yox, onu sakit et! Tamara! Görürsünüz ki, o bir zavallıdır. Keçirdiyi faciələri siz bilsəniz... Ürəyi sınıqdır. Yaxşı, sizə nə demişsə, mən qəbul edərəm.

T a m a r a. Doğrusu, mən oynamıyacağam. Özünüz bilin.

Ş ə k i n s k i. Haqqı da var, kimsə də ona bir söz deyə bilməz.

X a s p o l a t. Axı sən də bir düşün! Neçə gündür bayram, teatr bağlı, boğazımdan çörək getmirdi. Biletlər birə-üç qiymətə, hər yerdə üç adam oturub. Bayaq müxtəsər hesabladım, teatrın bir aylıq xərci durulur. Bu qədər camaatı qaytarmaq. Axı bunu getdim tapdım, yalvardım, söz verdi, qaçmır da. Tamara, axı belə iş olmaz, yalvarıram sizə.

T a m a r a. Öldürsələr də, oynamıyacağam.

Ş ə k i n s k i. Mənə nə var, özünüz bilərsiniz. O öz şərəfindən keçərsə... Sanki mənim sözümlədir.
T a m a r a . Daha bəsdir, mən çəkdim. Xurşid dünən səhnəyə çıxmış, sizinlə tanışdır. Səlmanı ona verərsiniz, Tamaradan yaxşıdır. O biri gəlir ki, azərbaycanlı qızı belə gəldi, cəhənnəmə olsun hamısı.
X a s p o l a t. Tamara, bu gecə ölmüşəm, məni yerdən götürün. And verirəm sizin oğlunuzun canına!
T a m a r a. Oynamaram, deyirəm, vəssalam! (*Çıxıb gedir.*)
X a s p o l a t. Ay Allah, indi nə edəcəyik!
Ş ə k i n s k i. Elan verin ki, bu gecə oyun olmayacaqdır. Bu qədər!
X a s p o l a t. Bura dövlət teatrıdır. Oyuncaq deyil! Tutduraram onu! Aktyorların bir aylıq donluğu.
Şəkinski, siz Allah, bu işi bir cür eləyin.
D u r s u n. Xurşid İvanova evdə idi, bir az xəstə də olsa...
X a s p o l a t. Aha! Bu saat, Dursun, min arabaya gətir gəl. Yaxşı yadıma saldın.
Ş ə k i n s k i. Heç bir şeydən xəbərsiz nə cür oynayacaqdır? Həm də xəstə.
X a s p o l a t. Yüz yol oynamış, bir cür keçər. Tez!

Dursun gedir.

Ş ə k i n s k i. Görərik!

Pərdə enir, işıqlar yanır. Salon. F i r ə n g i z, N ə r g i z lojaya gəlir.

E l x a n l ı. Vaxtdır! (*Əl çalınır, işıqlar sönür.*) Başlayın.

F i r ə n g i z. Of, Nərgiz, xatırlayıram ki, tam on üç il bundan əvvəl, həmin bu yerdən onu ilk əvvəl və indicə oynayacağı rolda görmüşəm. Ox! O zaman iki çocuq könül...

N ə r g i z. Ay qız, yavaş, xəlv eşitdi.

F i r ə n g i z. Aman Allah, bilmirəm onu görəndə nə olacağam. Ürəyim döyünür. İlk görüşdə özümü saxlaya bilərsəm.

N ə r g i z. Ağıllı ol, birdən bağırib elərsən, biabır olarıq.

F i r ə n g i z. Ox, Nərgiz! Bədbəxt həyatımın qaranlıqları içində illər uzununu eşqini bəsləyib, gecələr bir məbud kimi, xəyalını qucaduğum bir adamı... Of, xatirat... Nərgiz, anla ki, mən onu sevirdim. Ayrılıq eşqin süd anasıdır. Sən bilsən, o yazıq nə bəlalər çəkmiş! Öz bacısı mənə söylərkən, ürəyim parçalanırdı. Bunların hamısına bais mənəm, mən! Yox, mən deyiləm, onlar: o canavar, həm də atam, qardaşım! O daşürəkli insan tacirləri!

N ə r g i z. Yavaş, qız, indi Aslan bəy gəlib eşidər. Fəqət heç dilindən düşməyən bir adamı nə cür olub da gedib görməmişsən?

F i r ə n g i z. Ox! Nə üzlə gedəcəyəm! Hələlik gözüne görünmək, əhvalını pozmaq istəmirəm.

Ö z d ə m i r. Vaxtdır, başlayın! (*Əl çalınır, Xaspolat pərdə qarşısına çıxır.*)

X a s p o l a t. Cənablar! Bu gün böyük bir sevinclə ilk çıxışını görməyə gəldiyiniz və bu qədər səbirsizliklə gözlədiyiniz Oqtay Eloğlu, dəfələrlə gördüyünüz adi qastrolyorlardan deyildir. O, səhnəmizi tanrısı qədər sevən, eyni vaxtda səhnənin tanrısı olan, səhnəyə doğma bir ana kimi baxan, eyni vaxtda Azərbaycan səhnəsinin doğma anası olan ikincisiz¹ böyük bir sənətkar, sarsılmaz, fədakar bir sənət mübarizidir. Bir çox səbəblərdən onillik uzun bir müddətdə səhnədən ayrılmaq məcburiyyətində qalmışsa da, bu gün yenidən...

E l x a n l ı, Ö z d ə m i r (*və başqaları əl çalaraq*). Görmək istəyirik! Səhnəyə çıxsın! Yaşasın Eloğlu!

Xaspolat çəkilir, pərdə qalxır. Oqtayı bürüyərək və gəlmirmiş kimi dartaraq, səhnəyə gətirirlər. Qızlar, oğlanlar, gəlinlər, bütün xalq onu gurultulu alqışlarla qarşılayır, başına çiçəklər səpirlər. Eyni halda qatışıq səslər eşidilir.

Ö z d ə m i r. Yaşasın Azərbaycan səhnəsinin sevinci, anası və sevimli oğlu Oqtay Eloğlu!

E l x a n l ı. Yaşasın Azərbaycan sənətinin böyük mübarizi Oqtay Eloğlu!

¹ Əvəzsiz, misilsiz mənasında işlənmişdir.

O q t a y. Əziz vətəndaşlarım! Mən və mənə qarşı bu hissiyyat heç... fəqət məni sevindirən xalqımızın bir ideal kimi bəslədiyim bugünkü tərəqqisini... Of, mən ki, sizi sevirdim... *(Ağlayıb susur, eyni halda xalq gurultulu alqışlarla...)*

E l x a n l ı. Yaşasın səmimi sənətkarımız! Ura! *(Alqışlar arasından.)*

X a s p o l a t. Vətəndaşlar! Xüsusilə tələbə qardaşlar! Gənclərimizin bağrından qopan bu coşqun hissiyyata hər kəs, xüsusilə səhnə işçiləri sevinirlər. Fəqət Oqtay hazırlanacağı üçün hissiyyatımızı gizləyib aktyoru ancaq pərdələrin və oyunun sonunda təbriklə, oyunun gedişinə mane olmayacağınızı ümid edirik.

Əl çalınır. Pərdə.

F i r ə n g i z. Ox, Nərgiz! Dayana bilmirəm. *(Ağlayır.)*

N ə r g i z. Firəngiz, dəli deyilsən ki, xalq baxır.

F i r ə n g i z. Ox, Nərgiz, xatirat məni məhv edir. Həm də belə yüksəlməsinə sevinirəm. *(Bir uşaq Firəngizə bir məktub verib gedir. Firəngiz bir iztirabla getdikcə pozulur, oxuyur.)*

N ə r g i z. Qoy düşmənləri ağlasınlar.

F i r ə n g i z. Aman! Nə dəhşətli xəbər! Səməd bəyə yalvarmışdım, yazır *(Kağızı verir.)* Bu qədər gurultudan sonra onu üzüqoylu çırpıb tapdamaq, təhqir etmək!

N ə r g i z. Aktrisa oynamaq istəmir? Nəhayət, bu canavarlıqdır. Belə iş olmaz!

F i r ə n g i z. Onu zəlil etmək istəyirlər. Edərlər də, ürəklərimi yanacaqdır?

N ə r g i z. Allah göstərməsin elə şeyi, onda nə olar! Bu qədər gurultudan sonra. Bilmirəm bu qədər qızdan biri nə üçün səhnəyə getmir!

F i r ə n g i z. Nərgiz! Mən sənə kimi olsaydım, gedərdim. Fəqət mövqeyim elədir ki...

N ə r g i z. Gedəcəyəm! Ancaq...

F i r ə n g i z. Nədən, bilmirəm, qorxursunuz? Sara deyir, Gülgəz deyir, sən deyirsən səhnəyə gedəcəyəm, gedəcəyəm, heç biriniz tərpenmirsiniz.

N ə r g i z. Yox də, heç kəs getməmiş biz durub araya atılmayacağıq ki, heç olmazsa iki-üç nəfər getsin.

F i r ə n g i z. Axı bu birinci kim olsun? Cəhənnəmə olsun bir-iki nəfər, sanki sən onlardan birisi olmazsan. Belə qəti bir gündə. Of, mən gedərdim! Fəqət bilirəm, o canavar yenə mənim adıma min cür söz çıxaracaq, məni ləkələməyə çalışacaqdır. Sənə kimi olsaydım...

N ə r g i z. Yox, canım, oyunu saxlamazlar.

F i r ə n g i z. Elə bir şey olarsa, inan ki, ürəyim partlar.

Xaspolat çıxır.

X a s p o l a t. Cənablar, nə qədər acı bir xəbər də olsa, bildirməliyəm ki, aktrisa Tamara Pavlova xəstə olduğundan bu gecə oyun olmayacaqdır. Yaxın günləri gözləmək istəməyənlər yerliklərini² qaytara bilərlər.

Ö z d ə m i r. Tamara bir az bundan əvvəl sağ-salamat faytonla gəldi.

E l x a n l ı. Tamara Pavlovanı bu saat gözümlə burada gördüm.

X a s p o l a t. Buradadır, ancaq xəstədir. Başqa aktrisa üçün də göndərildi, o da xəstədir.

S ə m ə d b ə y. Xəstə deyildir.

N ə r g i z. Camaat içində doktor var, gəlsin xəstəliyini təsdiq etsin.

E l x a n l ı. Xalqı ələ salmamışsınız. İki saat yerlik üçün zəhmət çəkmişik. Olmaz, gərək, oynansın.

X a s p o l a t. Mən də istərdim, oynansın, ancaq aktrisa yoxdur, nə edə bilərik.

N ə r g i z. Onu məhkəməyə cəlb edərik, xəstə deyil. Borcudur oynasın, məcbur edin.

X a s p o l a t. Hər halda oynamır. İnanmırsınız, özü gəlsin, söyləsin.

E l x a n l ı. Gəlsin! Gəlsin! Özü gəlsin! Xalqı oynadırsınız. Özü gəlsin!

Xaspolat gedir. Səməd bəy Firəngizin lojasına gəlir.

² Biletlərini

F i r ə n g i z. Ox! Onu öldürürlər. Belə bir gündə mən gedər, onu yalnız buraxmazdım. Fəqət, onun böhtanları yolumu kəsibdir. Kaş mən sənə kim sərbəst olaydım.

S ə m ə d bəy. Bilirsinizmi, sizə yazmışdım! Bayaq getdim, öyrəndim. Rejissorun Oqtayı gözü götürmür, gəlib ona rəqib olacağından qorxur. Aktrisa ilə sözləşmiş. Oqtayın bir sözünü bəhanə edib “oynamıram” deyir. Oqtayın nüfuzunu qırmaq, xalqın gözündən salmaq, ləkələmək istəyirlər. Ancaq mən xüsusi eşitdim ki, Danyar bəy də rejissor üçün çoxlu pul göndərmiş ki, Oqtayın çıxışına yol verməsin. Oqtay təbii bunu bilmir, amma onsuz da çox tutqundur.

F i r ə n g i z. Bilmirəm, neçin bu canavar o zavallının yolunu kəsir.

Xaspolat və Tamara çıxır. Səməd bəy yerinə gedir.

X a s p o l a t. Bu da aktrisa, özündən soruşa bilərsiniz.

T a m a r a. Xəstə olduğumdan oynamadığım üçün üzr istəyirəm.

S ə m ə d bəy. Xəstə deyilsiniz.

E l x a n l ı. Söyləyə bilərsiniz, oynaya da bilərsiniz.

Ö z d ə m i r. Sizin borcunuzdur. Biz sizi məhkəməyə cəlb edərik!

T a m a r a. Deyirəm ki, xəstəyəm.

E l x a n l ı. Yalandır! Oynaya bilərsiniz. Artıq söz istəməz.

T a m a r a. Məni, söyləmək istəmədiyim bir çox səbəbləri açıq söyləməyə məcbur etməyin.

E l x a n l ı. Söyləyin! Səbəbini söyləyin.

Tamara düşünür.

F i r ə n g i z. Aman! Qorxuram ki...

E l x a n l ı. Madam ki, söz tapmayırsınız, başlayın.

T a m a r a. Bir səbəbi yox, hər yetən səfil bir sərxoşla səhnəyə çıxmıram.

F i r ə n g i z. Ox, yırtıcı qadın!

S ə m ə d bəy. Halbuki sizi o, aktyor etmişdir.

T a m a r a. Hər halda mən öz həyatımı yarımədəli bir adamın əlinə tapşıra bilmərəm. Nəhayət, mən öz həyatım üçün qorxuram.

F i r ə n g i z. Nərgiz, o baxır. Mən onun tapdanmasına dözə bilmərəm. Məni buradan çıxar.

Ö z d ə m i r. Əvvəldən bildirəydin.

Tamara çıxmaq istəyir.

T a m a r a. Mən səbəbini söylədim, artıq əfv edərsiniz. (*Gedir.*)

E l x a n l ı. Başqası oynasın!

X a s p o l a t. Göndərdik, başqası da yox. Tapıb verin, sözüm yox, oynasın.

S ə s l ə r. Xalqı oynadırsınız! Hamısı yalandır! (*Qatışıq səslər.*) Məhkəməyə cəlb etməlidir...

O q t a y. Səfil xalq, nə bağırırısan! Səndə sənətkar bir qadın yox, varsansa yarat, yaratmırsansa sus, uzan, öl!

Bayaqdan bəri bir iztirab içərisində çırpınan Firəngiz coşqun bir hissini əzilən təsiri altında bağıır.

F i r ə n g i z. Mən bu rolu oynaram!

O q t a y gedir. Hamı susub oraya baxır.

N ə r g i z. Firəngiz!

F i r ə n g i z. Burax! Mən onu elə zəlil görmək istəmirəm.

X a s p o l a t. Dildə deyirsiniz, amma gəlməzsünüz. Həm də sözlərini nə vaxt öyrənəcəksiniz. Belə hazırlıqsız bir halda, bu gecə olmayacaq.

F i r ə n g i z. Mən bu rola hazırım. Bu saat oynaya bilərəm.

X a s p o l a t düşünür.

E l x a n l ı . Bacarar, bacarar. Xanım söyləyir ki, oynaya bilərəm.
X a s p o l a t . Mənim də düşündüyüm orasıdır. Ancaq qorxuram bir gecədə sözlərini...
F i r ə n g i z . Oynaya bilərəm, deyirəm sizə, hərəkətlərini də, sözlərini də əzbər bilirəm. Soruşa bilərsiniz.

E l x a n l ı . Bacarar, bacarar. Biz yadımızda saxlarıq ki, hazırlıqsız çıxmışdır.
X a s p o l a t . Yaxşı, xanım buyursun səhnəyə.

Aslan gəlir.

N ə r g i z . Firəngiz, sən nə etdin?
F i r ə n g i z . Burax, mən onu məhv etmişəm, indi diriltmək istəyirəm.
A s l a n . Firəngiz, sən haraya gedirsən?
F i r ə n g i z . Mən artıq çocuq deyiləm. Artıq öz taleyimi özüm idarə edə bilərəm. Gəldim!

Gedirkən xalq əl çalır. Firəngiz səhnəyə çıxır.

X a s p o l a t . Heç səhnədə olmuşunuzmu, xanım əfəndi?
F i r ə n g i z . Yox! Studiyaya getmişəm! Bu rolu da orada keçmişəm. Onsuz da bilirdim.
X a s p o l a t . Yaxşı... Şəkinski!
Ş ə k i n s k i . Mən xam bir aktrisanı səhnəyə buraxa bilmərəm.
F i r ə n g i z . Mən bilirəm, nə istəyirsiniz, soruşun.

Xaspolat suflyordan kitabı alıb oxuyur.

X a s p o l a t . Deyin 3-cü pərdədə Amaliyanın Fransdan ayrıldığı zaman dediyi sözləri.
F i r ə n g i z . Yaxşı. Məni sevirənsən, rıcamı qəbul edərmisən?
X a s p o l a t . Həyatımdan artıq olmayan xahişini qəbul edərdəm.
F i r ə n g i z . Qəbul edərsən, deyilmi? Mənə nifrət et, məndən uzaqlaş! Gönlümdə Karlın eşqini bəslərkən, sənin məhəbbətinlə uğraşmaq mənə yaraşmaz. İndi get, məni tək burax!

X a s p o l a t . Gedin geyinin!

Ş ə k i n s k i . Tamara geyinir.

F i r ə n g i z . Gəldim, artıq arxam bir uçurumdur, geri dönmə bilmərəm, çəkilin! Zəhərli gülüşlər altında yüngül bir yaramaz kimi geri qayıtmaqdan... bu ananın doğma yavrusu mənəm, mən oynayacağam!

X a s p o l a t . Gedin geyinin! (*Səhnə qarşısına çıxaraq.*) Cənablar! Bu gün Azərbaycanın, bütün Gündoğuşun görmədiyi xoşbəxt bir günü görürük. Bu gün hər kəsə bəlli olan səhnəmizin böyük dahisi Oqtay Eloğlu ilə yan-yanası tariximizdə ilk dəfə olaraq, səhnəmizə Azərbaycan qızı çıxır. Bu gün bizim üçün böyük bir tarixi gün, bir bayram olmalıdır. Yaşasın ilk əvvəl öz sonsuz anasının qoynuna atılan doğma yavru! (*Xalq əl çalır.*)

Ö z d ə m i r . Yaşasın ilk qaranquş! Ura!

E l x a n l ı . Yaşasın azad Azərbaycan sənəti! Ura!

Ö z d ə m i r . Yaşasın azad Azərbaycan qızı, Ura!

Sürəkli alqışlar.

Pərdə

ALTINCI PƏRDƏ

“Qaçaqqlar”ın səkkizinci pərdəsi

Q r i m m . Sən öz sadıq qullarının üzünə baxmaq istəmirsən?
O q t a y (*Karl rolunda*). Bu dəfə də mənə sadıq olmuşsunuzsa, vay sizin halınıza.
Q r i m m . Sənin sadıq qulun Şveytserlə son vidan. O bir daha gəlməyəcəkdir.
O q t a y . Necə? Onu tapmadınızmi?
Ş v a r t s . Ölüsünü tapdıq.

O q t a y. Şükür sənə, İlahi! Bir bələdan qurtardımsa, işim düzəldi.

Q a ç a q l a r (*Firəngizi – Amaliyanı gətirərək*). Ataman, ataman sizə çox gözəl bir töhfə!

F i r ə n g i z (*dayısının qucağına atılaraq*). Ah, dayı, dayı!

M o o r. Amaliya! Amaliya! Mənim qızım! (*Firəngiz qalxıb Oqtaya tərəf gedir.*)

F i r ə n g i z. Karl! Karl!

O q t a y (*onu görünə diqqətlə baxır, böyük bir həyəcan içində dili dolaşmış özünü itirir*). O... Firəngiz, sənsən! Yuxumu görürəm!.. Of, ilan... Əqrəb. O... Fəqət... Bunu mənim yanıma kim gətirdi?

F i r ə n g i z (*şaşırır, özünü toplayaraq*). Əziz Karlım! Ah, sevgili Karlım yenə mənimlədir.

O q t a y. Of! Uzaq, aman, ayırın onu məndən! Qoy bütün dünya məhv olsun! Kim, hansı canavar məni bu hallara saldı? Kim məni yenidən buraya gətirdi? Yaşamalı deyil bu çirkin həşərat yurdu. Həlak ol! (*Firəngizə.*) Həlak ol!

S u f l y o r. Oğlun qaçaqların başçısıdır. (*Təkrar edir.*) Oqtay! (*Təkrar edir.*) De də!

M o o r (*yavaşdan*). Sözüünü de də! Öləcəyəm axı!

Oqtay inləyərək ağır bir böhran keçirmiş kimi çırpınırkən.

M o o r. Sözüünü de də. (*Məyus olunca yıxılır.*) Mən daha öldüm. (*Ölür.*)

F i r ə n g i z (*Oqtayı qucararaq*). Sən qatilsən, şeytansən, mələksən, hər nəsən, mən özümü ağışına atıram!

O q t a y. Yalan deyirsən. O da yalandır! Sabah həmin bu sözlərlə bir başqasının ağışına atılacaqsan.

F i r ə n g i z (*yavaşdan*). Oqtay, neçin belə eləyirsən? Sözlərini söylə də! Oqtay (*üzülərək acı gülüşlərlə*). Ha-ha-ha! Nə söyləyim, nə?

Ş a h q u l u. Canım, bu belə neçin oynayır? Özündən danışır.

M a z a n d a r a n s k i. Bilmirəm. Gündüzdən deyirdi kitabın tərcüməsi yaxşı deyildir. Bəlkə, özü bildiyi kimi oynayır.

S u f l y o r. Karl! Sözlərini söylə də!

O q t a y. Eh... bilirmisən, mən kiməm?

F i r ə n g i z. Mənim əziz, sevgili Karlım!

O q t a y. Yalan deyirsən, burax bu boş komediyaları. Mən Karl deyiləm, mən on il sənin eşqinlə bütün dünyanı gəzmiş, sürgünləri, dustaqları, Sibiri dolaşmış bir səfil, bir səfillər padşahıyam ki, bir zamanlar ona Oqtay Eloğlu deyərdilər.

F i r ə n g i z (*yavaşdan*). Oqtay, əzizim, biz səhnədəyik.

O q t a y. Yox, yox, mən artıq bu süni həyatın içində dura bilmərəm. Mənə həqiqət gərəkdir, mən gedirəm.

Q a ç a q l a r. Dayan, xain! Bohemiya meşələrini unutma! Verdiyən söz əsasında sona qədər bizimlə getməlisən. Yüzlərlə qurban verilmiş, Amaliya da onlardan biri.

O q t a y. Bəli, Amaliya!.. Of, Firəngiz, neçin gəldin, neçin daim həyatımın keçidlərində görünüb məni məhv edirsən? Ox... mən istəyirdim ki... Axı mən bu səfil həyatı buraxıb dönmək istəyirdim. Neçin yenidən mənim yolum üzərinə çıxıb onu kəsdin? Çəkil! Allah eşqinə çəkil! Bir daha mənim gözlərimə görünmə! Mən artıq gedir, həm də əbədilik olaraq gedirəm. Mən səfillər padşahı idim, yenə o olacağam!

F i r ə n g i z. Dayan, əvvəlcə məni öldür, sonra get!

O q t a y. Çəkil! Mən öz arzularımı idarə etməyi bacarmayan, özünü dolandırmaq üçün özündə qüvvət tapmayan zavallı, gülünc bir məxluqa əl açmaq istəmirəm. Aldanırsan, mən bu kiçik intiqamlardan çox yüksəkdeyəm. (*Getmək istərkən.*)

F i r ə n g i z (*qaçaqlara*). Ey şeytan şagirdləri, siz mənə yardım edin! Başcınız qorxaq və yalançıdır!

O q t a y (*qaçaqların tüfəngini itələyərək*). Yox mən yalançı deyiləm! Mən səni sevirdim. Fəqət, sən yenidən nə istəyirsən? Yox, yox, burax bu süni həyatı. Mən böyük bir ideali kiçik bir oyuncaq görmək istəmirəm. Bu süni dünyadan uzaq, parlaq bir həqiqət!

F i r ə n g i z. Oqtay, nə danışırısan? Sən məni öldürməlisən. Mənim artıq sözüm qalmamış.

O q t a y. Bəli, səni öldürməliyəm, çünki mən öz idealımdan, öz eşqimdən, öz taleyimdən, öz tanrımdan intiqam alası idim. Fəqət... Ox, Firəngiz! Kimsən sən, kim?

F i r ə n g i z. Oqtay! Mən səni sevirəm. Çıxıb hamısını danışarıq.

O q t a y. Yalan deyirsən, yalan! Artıq məni aldada bilməzsən. Başqa bir rəngə boyanıb tarixi təkrar etdirə bilməzsən. Yenə yalan, yenə hər şey süni! Mən artıq həqiqəti anlamaq istəyirəm. Of, tökül, gözlərim, tökül yerə! Madam ki, həqiqəti görə bilmirsən, tökül! Sən osan, fəqət səni qucmaq, susmaq, durmaq, əbədilik məhv olmaq! Yox, artıq sən o deyilsən, sən artıq o ola bilməzsən. Sən bir daha bu məsum qızartıları, bu pak həyatı, bu sevimli görkəmi qaytara bilməyəcək, yarada bilməyəcəksən, göstərə bilməyəcəksən. O indi tapılmaz! Açıq mənim könlümü, tam mənasilə bir Firəngiz ancaq orada tapıla bilər. Sən artıq yoxsan, mənim sərt çöhrəmə başqa üfüqlər gülümsəyir.

F i r ə n g i z. Oqtay, indi mən nə etməliyəm?

O q t a y. Sən ölməlisən! Mən mənaviyatımda bir ideal olaraq yaradıb, gizlədiyim mini-mini bir məxluqu qara torpaqlarda sürünəcək qədər rəzil olan bu həşərat içində görmək istəmirəm. Xatırlayırmısan, bir zaman süni həyatın nə olduğunu həmin Karlın bıçağı ilə sənə öyrədirdim. (*Göstərir.*) Belə! Fəqət indi doğru bir həyatı öyrətməliyəm. Uzaq bu sünilikdən, uzaq! Bir həqiqət ol! Mənə də bu həqiqəti anlat! Mən onu axtarıram, onu bilməliyəm, öyrənməliyəm. Bax, belə! (*Bıçağı doğrudan da Firəngizin köksünə sancır.*)

F i r ə n g i z. Aman, aman, neçin? Ox!.. Qorxma! Mən onsuz da... Ox... Səni bağışlayıram.

O q t a y. Yox, sən həqiqəti mənə anlat! Mən onu görmək istəyirəm. Hani, görünürmü?

Q a ç a q l a r. Ataman, sən nə etdin?

O q t a y. Tam ürəyindən vurdum. Bir dəqiqədə tamam oldu.

Ş a h q u l u. Canım, bu doğrudan da vurdu. Deyirəm “Qaçaqqlar”da bu sözlər yoxdur.

X a s p o l a t. Pərdəni salın! Zənaves!

M a z a n d a r a n s k i. Pərdəni verin! Suflyor, senarius. (*Bağırır.*)

O q t a y. Bəli, doğrudan! Yetər sünilik! Yetər yalan! Siz həqiqəti mənə göstərin! Mən onu görmək istəyirəm. Yox, onu korlar görməzlər, gəlin mən sizə göstərim! Budur həqiqət! Toxunmayın! (*Pərdələri səhnənin ortasına atır.*) Ox, yavrum, nə qədər gözəlsən! Yalan deyirlər. Mən səni öldürmədim! Sən yaşayırsan! Sən buradasan! (*Köksünə vurub göstərir.*) Mənim bağrımdasan! Ölən, bu səfilin quraşdırdığı bir yığın ət, bir yığın sümükdür! Ox... Aparın məni buradan! Mən buraya gəlirkən bir balıqçı gördüm... O da yalandır. Yalan deyir Şiller...

A s l a n. Tutun bu sərsəmi (*deyirkən*).

O q t a y. Bir insan ideali barmağında altun üzük gəzdirməz! Bu altunlar onlara gərəkdir. Onlara, onlara. (*Üzükləri çıxarıb Aslan bəyin başına çırpır.*)

X a s p o l a t (*içəri atılır*). Aman, bir doktor! Zavallını, doğrudan, öldürmüş.

O q t a y. Bəli, doğrudan! Bütün həyatını süni görünüşlərlə keçirən, varlığı məchul zavallı bəşəriyyət! Nə istəyirsiniz bu sünilikdən? Həm də nə qədər gözəl! Qaldırın bu divarları, belə... (*Qələnə vurub yıxır.*) Elə bir həyat qurulmalıdır ki, orada hər söz bir qanun, hər şey bir həqiqət olsun. Hər şey göründüyü kimi deyil, olduğu kimi görünsün. Belə, belə! (*Divarları yıxır.*) Sən də ey böyük sahir, söndür bu günəşləri, ay, ulduzları! Süni işıqlara lüzum yox! Dünya qaranlıqdır, qoy qaranlıq görünsün. Qaldır bu güzgüləri! Qoy bu şaşqın bəşəriyyət bir dəfə də olsa, həqiqəti görsün, görsün ki, o bir heçdir. Sən özün də bir heçsən, yaratdıqların da! Bacarmırsan yaratma, yaradırsan yaşat! Sən yaratdığın Firəngiz indi yoxdur, fəqət mən yaratdığım Firəngiz əbədidir! Onu kimsə öldürməz, o solmaz, qocalmaz, usandırmaz, getdikcə gözəlləşər! Özün söylə, kimdir daha böyük sənətkar? Sən, ya mən?

N ə r g i z. Firəngiz! Ax, ölmüş.

O q t a y. Yalan deyirsiniz, o ölməmişdir, o mənim bağrımdadır!

A s l a n. Tutun onu!

Ş a h q u l u. Canım, əlində bıçaq var.

O q t a y. Bıçaq! Al. (*Atır.*) Fəqət istəməz... Mən özüm gedib özümü ədalət divanına təslim edəcəyəm. Yox, yox, onu Şillerin idealları edə bilər. Səfillər padşahı Oqtay Eloğlu onu etməz. Mən dünyada ədalət divanı adına bir şey tanımıram. Hamısı yalandır! Yalan deyir Şiller! Mən yenə ancaq bu zavallı xalqı tanıyır, ona müraciət edirəm. Ona təslim oluram. Son söz onundur. Qoy o söyləsin: kimdir müqəssir? Yaşadaraq öldürən, öldürərək yaşadan, sevərək parçalayan, parçalayaraq sevən əliqanlı səfillər padşahı Oqtay Eloğlumu? Bu zavallı, günahsız yavrumu? Əski mühitin bu gülcünc heykəlimi? Və yaxud alman dahisi böyük Şiller özümü?